

ÉVFORDULÓK

Kolozsvár 1848/49-ben

Az 1840-es években Kolozsvár Erdély szellemi és politikai fővárosának számított. Három többszázados múltra visszatekintő felekezeti kollégium híres tanáraival biztosította a szellemi rangot. Fél évszázada állandó szintársulat működött a városban, s az 1820-as évektől kibontakozott a sajtóélet. Az Erdélyi Híradó volt az ellenzéki lap, a Múlt és Jelen a kormánypárté. Brassai Sámuel Vasárnapi Újsága néplapnak számított, s Berde Áron Természetbarátjával együtt az ismeretek terjesztését tartotta fő feladatának. Volt a városban kaszinó és gazdasági egyesület, s foglalkoztak egy múzeumi–tudományos egyesület felállításával. A politikai központ csak 1790-ben került Kolozsvárra. Akkor költöztették Szebenből a városba a főkormányshéket (latinosan guberniumot). Ez tulajdonképpen Erdély miniszteriumának számított, élén a főkormányzó állott (rendszerint egy magyar arisztokrata), s öt tanácsosok és titkárok segítették munkájában. A főkormányshék a Bécsben székelő erdélyi kancellárián át tartotta a kapcsolatot a császári–királyi udvarral. A bécsi uralkodó egyben az Erdély nagyfejedelem címet is viselte. A szintén Bécsnek alárendelt katonai főparancsnok (osztrák–német tábornok) továbbra is Szebenben székel, ott volt a katonai központ.

Kolozsvár lakossága ekkoriban húszezer fős lehetett. A hagyományos polgári réteg mellett szerephez jutottak a nemesi–főúri betelepültek is. Mint főkormányshéki alkalmazottak, az itt zajló országgyűlések résztvevői megkedvelték a várost, polgárjogot szereztek, palotákat építettek. A Bánffy, Bethlen, Teleki, Jósika, Mikes, Béli, Korda családok barokkos-klasszicizáló házaik megváltoztatták a városképet. A téli időszakban e családok báljai, esküvői, temetési eseményekbe mentek.

A márciusi napok

Hiába volt 1848 tavaszán Erdély fővárosa Kolozsvár, az európai események hírei igen lassan jutottak el ide. Persze, Európa-szerte lassúbb volt a információk közlekedése. A kortárs Kőváry László történetíró szerint egy levél vagy újság tíz napig utazott Párizstól Bécsig, Bécstől Pestig legalább két nap kellett. Pestről szerencsés esetben négy nap alatt Kolozsvárra jutott a küldemény. De a hírlapokat közben még cenzúrázták is, s emiatt késhettek, egyes számaikat be sem engedték az országba. A távírda még gyermekcipőkben járt, nem nagyon bíztak benne. A személyforgalom is igen–igen időigényes volt. Kolozsvárról Biasini rendszeres kocsjáratát indult Pest felé, úgy négy nap alatt ért el Szolnokra, ahonnan vonattal lehetett tovább utazni.¹

Ilyen körülmények között nem csoda, hogy a párizsi február 22–23-i események híre március 14-e táján német lapok közvetítésével jut el Kolozsvárra,² a bécsi és pesti eseményekről, a forradalom kitérőiről csak március 20-án értesülnek a város lakói.³ Kolozsváron a kialakuló forradalmi hangulatot már március 18-án lehetett érezni. E nap estéjén a kolozsvári cigányzenekarok és a helyőrség katonazenekara rendszerint szerénádót adott a másnap névnapját ünneplő gróf Teleki József főkormányzó lakásánál. A gubernátorok lakhelye a főtéri Bánffy-palota volt. Az eseményre, mint mindig, nagy tömeg verődött össze. Mindenkit felháborított, hogy a katonazenekar egyetlen magyaros számot sem játszott.

¹ Kőváry László: Visszaemlékezések a forradalom derűsebb napjaira. (A továbbiakban: Visszaemlékezések.) 1848–49. Történelmi Lapok 1898. 9–11., 33–35. old.

² Erdélyi Híradó 1848. márc. 14.

³ Erdélyi Híradó 1848. márc. 23.

Elállták útját, s kikényszerítették, hogy rázendítsen a Rákóczi-indulóra. Ezután éljenzés mellett visszavonulhattak a laktanyába.⁴

Március 20-a hétfői napra esett, s e nap reggelén az Unitárius Kollégium tudós professzora, Brassai Sámuel diákjainak nem a tantárgyáról tartott előadást, hanem a párizsi eseményeket ecsetelte, s utalt rá, hogy Pesten is megmozdult a fiatalság. Valósággal cselekvésre szólította fel tanítványait. Azok azután rögtön elvitték a hírt a Református Kollégium és a Katolikus Líceum diákjainak, s rajtuk keresztül a város értesült a küszöbön álló változásokról. A három főiskola ifjúsága rövidesen gyűlést tartott a református tanintézetben, ahol Gyulai Pál mozgósító verset szavalt nekik. Aztán a katolikus fiatalokat visszarendelték, s bezárták a bennlakásba. A másik két iskola ifjúsága gróf Bethlen Olivér vezetésével kiszabadította őket, s együtt indultak tüntetni.⁵ Talán ez is szerepet játszott abban, hogy 20-án délután a Kolozsvárt tartózkodó vezető politikusok gróf Bethlen Ádám házában megbeszélésre ültek össze, s itt elhatározták, hogy másnapra összehívadják Kolozsvár város száztagú tanácsát, s annak határozatával kéri a fő kormányzék az országgyűlés mielőbbi összehívására, s azon az unió, a közteherviselés, törvény előtti egyenlőség s más sarkalatos kérdések napirendre tűzését. Az írásban is rögzített programot az ellenzék részéről gróf Bethlen János, a hatalmon lévő konzervatívok részéről báró Jósika Lajos (a Bécsben székelő erdélyi kancellár, Jósika Samu testvére) írta alá.⁶

Március 21-e már Kolozsvárt is forradalmi nap. Az Erdélyi Híradó ily lelkes szavakkal kezdi beszámolóját: „Nemzetek Istene add, hogy e napot évfordulati ünnepe gyanánt ülhessük meg és ülhessék meg unokáinknak is unokái az idők végtelenségéig, amaz üdvhozó igék megtestesülésének emlékezetére, melyeket e napon Kolozsvár város lelkes polgársága s vele összhangzólag Erdély értelmesb s vagyonosb osztályának nagy része, feledve pártszínezetet, feledve véleményusák keserű emlékeit, egy szívvel lélekkel kimondott; s ez igék: a két magyar hon egyesülése, alkotmányos monarchia...”⁷ E nap reggelén összeült a városi tanács, miközben a tanácsház előtti piacleret tömeg lepte el, a fiatalok meg egyenesen tüntettek, feliratokat hordoztak. A gyűlést Grois Gusztáv főbíró nyitja meg, óv a rendbontástól, aztán Méhes Sámuel református tanár, az Erdélyi Híradó szerkesztője mondja el nagyhatású, a fő kérdéseket sorra taglaló beszédét. Ebben még nagy hangsúlyt kap az uralkodóház iránti hűség egy alkotmányos monarchia keretein belül. Fő követelés a polgárörtség felállítása, valamint az országgyűlés összehívása. Ezen megtárgyalandó Magyarország és Erdély uniójának kérdése, a törvény előtti egyenlőség, a közteherviselés és a sajtószabadság elismerése. A hozzászóló id. Bethlen János külön kiemeli az unió fontosságát. Gyergyai Ferenc városi jegyző elkészíti a felirati javaslatot, majd felolvassa. Miután a gyűlés ezt egyhangúan elfogadja, a kintiek követelésére Pataky József tanácsos a városháza erkélyéről is elolvassa a feliratot. Ekkor már lázban ég a polgárság és a diákság. Nemzetiszínű zászlókat lenget, háromszínű szalagok, kokárdák mindenki mellén. Grois főbíró vezetésével a városi küldöttség elindul a Farkas utca sarkán levő fő kormányzékhez átadni a feliratot. A tüntető tömeg követi.

Teleki József fő kormányzó fogadja a küldöttséget, átveszi a feliratot, s ígéretet tesz, hogy az uralkodó elé terjeszti az országgyűlés összehívására vonatkozó javaslatot. A sajtószabadság kérdésében személyesen fog intézkedni. Miután a tömeg folytatja a tüntetést, Teleki a fő kormányzék tanácsterem ablakából beszédet intéz az utcán levőkhöz. Megismétli ígéreteit, s a rend fenntartására figyelmezteti őket. A tömeg széteszlik.

Este két-háromszáz fiatal Urházy György vezetésével fáklás menetet rendez: Teleki gubernátort, Bethlen Jánost és Méhes Sámuel lakásán köszöntik, az uniót éltetik. A város hangulatára jellemző, hogy az arisztokraták elhagyják főúri címeiket, itt-ott pedig a polgártárs megszólítás hallható. „A nap nemzeti színben ment le Kolozsvár felett” – írja Kőváry László.⁸

⁴ Kőváry László: Visszaemlékezések. Uo. 1898. 9–11. old.

⁵ Baros György: Dr. Brassai Sámuel élete. Cluj-Kolozsvár, 1927. 145–161. old.

⁶ Okmánytár az 1848–49-iki eseményekhez. Összegyűjté Kőváry László. (A továbbiakban: Okmánytár.) Kolozsvárt, MDCCCLXI. 3–4.

⁷ Kolozsvár martius 21. Erdélyi Híradó 1848. márc. 23.

⁸ Kőváry László: Visszaemlékezések. Uo. 1898. 9–11. old.

Az Erdélyi Híradó márciusi utolsó számában Wesselényi Miklós ír vezércikket *Az unióról* címmel.⁹ Sorait így végzi: „Adja az ég, hogy egy királyunk, egy hazánk s egy alkotmányunk leendvén: a közös magyarhon minden polgára szabad, s érdeme szerint és munkássága után boldog legyen! Legyen mindenki előtt a törvény, rend és béke szent és sérthetetlen!”

Az unió bűvkörében

A következő hetek, hónapok legfőbb téje az országgyűlés összehívása, s azon az unió kimondása volt. A vármegyék és a városi tanácsok sorra tartották rendkívüli közgyűléseiket, melyeken többé-kevésbé egyhangúlag támogatták a sorra kerülő országgyűlésen hozandó határozatokat, s megválasztották a követeket. Kolozs megye rendkívüli közgyűlésére április 3-án került sor a városi vigadó, a Redut nagytermében.¹⁰ Itt báró Kemény Dénes mondott nagyhatású beszédet az unió és a polgári reformok érdekében. A határozatokat tartalmazó feliratot küldöttség vitte Teleki főkormányzóhoz, aki megígérte az országgyűlés mielőbbi összehívását. A gubernium székháza előtti tömeg újra követelte, hogy Teleki nyilatkozzék az országgyűlés időpontjáról. A főkormányzó azonban nem volt hajlandó megjelenni az ablakban.¹¹

Április folyamán tart a nemzetőrség szervezése. Kolozsváron 13 századot hoznak létre. Az első négy század április 8-án alakul meg, 25-én már teljes a városi regiment, körülbelül kétezer tagot számlál, parancsnokául gróf Mikes János ezredest választják.¹² Este fáklyás menettel tisztelegnek lakása előtt. A nemzetőrök egyenruhája a kékszínű atilla lesz.

Az országgyűlés összehívása egyre halasztódik, a főkormányzó Bécs döntését várja. Aztán Udvarhely küldöttsége dűlőre viszi a dolgot. Április 8-án 30 tagú küldöttség érkezik Pálfi János vezetésével Kolozsvárra, hogy 30 ezer székely nevében sürgessék meg az országgyűlés összehívását. Másnap fogadja őket a kormányzó. A gubernium előtt újra tüntető tömeg gyűl össze. Este a küldöttséget fáklyás menettel tisztelik meg. Április 10-én is folytatódik az uniót követelő tüntetés az ülésező gubernium ablaka alatt. 11 óra tájban végül báró Kemény Ferenc bejelenti: a gubernium megbízta a kormányzót, hogy „törvény adta jogánál fogva” május 29-re hirdessen országgyűlést.¹³ Ilyen sürgősségi esetekben az uralkodói jóváhagyás utólagosan történt meg. Az április 11-ről keltezett kormányzói leiratot az udvarhelyiek magukkal is vitték. A kormányzón kívül gróf Lázár László kancellár és gróf Wass Albert titkár írta alá.¹⁴ A város a győzelem mámorában égett.

Közben Kolozsvártól távolabb is nagy dolgok történtek. Április 10-én Bécsben lemondott Jósika Sámuel erdélyi kancellár. Április 11-én Pozsonyban V. Ferdinánd berekesztette, méghozzá nem latinul, hanem magyarul az utolsó magyar rendi országgyűlést. Az ez által megszavazott és királytól szentesített VII. törvénycikk már kimondja Erdély egyesítését Magyarországgal. Az egyesítés előzetes lépésére április 23-án került sor: az addig Erdélyhez tartozó „részeket” (Kraszna, Zaránd, Közép-Szolnok, Kővárvidék) visszacsatolták az anyaországhoz. Ugyancsak április 23-án Kolozsvárról 12 tagú küldöttség utazott Pestre az unióval kapcsolatos kérdések megtárgyalására.

Az országgyűlési előkészületek egyre folytak. Április 19-én Kolozsvár város is megválasztotta két követét Grois Gusztáv és Gyergyai Ferenc személyében.¹⁵ Még hiányzott az uralkodó inkább csak formális összehívó leirata. Ezt az udvar május 5-i keltezéssel bocsátotta ki, s május 11-én vált Erdélyben ismertté.¹⁶ Latin nyelvű volt, s két meglepetéssel szolgált. Az egyik, hogy királyi biztosul Puchner Antal altábornagyot, Erdély katonai

⁹ Erdélyi Híradó 1848. márc. 30.

¹⁰ Erdélyi Híradó 1848. ápr. 4.

¹¹ *Kövér László*: Erdély története 1848–49-ben. Pest, 1861. 12. old.

¹² Erdélyi Híradó 1848. ápr. 11., ápr. 27. old.

¹³ Erdélyi Híradó 1848. ápr. 11.; *Kövér László*: Erdély története 1848–49-ben. 14–15. old.

¹⁴ Okmánytár 6–7.; 1848–49. Történelmi Lapok 1898. 71–72. old. (Az utóbbi helyen titkárként Brenner Sámuel szerepel.)

¹⁵ Erdélyi Híradó 1848. ápr. 20.

¹⁶ Erdélyi Híradó 1848. máj. 14.; Okmánytár 7–9.

parancsnokát küldte ki. A 70 éves katonatiszt ellenszenves volt a magyarság körében, Bécs addigi elnyomó politikáját képviselte. A másik váratlan dolog az országgyűlés elé tűzött hét napirendi pont felsorolása volt. Előbb kellett volna udvari kancellárt, királyi táblai elnököt választani, s csak azután az unióról tárgyalni. Márpedig az unió megszavazása esetén a két tisztség fölöslegessé vált. A következő pontok az úrbéri viszonyok kárpótlás melletti megszüntetésére, a köztelherviselésre, a románság jogainak biztosítására és a sajtószabadságra vonatkoztak.

A rendi Erdély három nemzete a magyar, a székely és a szász volt. Akkoriban mindenki tudta, hogy a magyarok és a székelyek egyértelműen támogatják az uniót. A szászok álláspontja várhatóan unió-ellenes vagy tartózkodó lehetett. A románság sem lelkesedett érte. Nekik azonban a rendi országgyűlésben egyetlen királyi hivatalos képviselőjük Ioan Lemeni görög katolikus püspök volt, esetleg városok követeként jöhetett még számításba egy-két személy. Május folyamán állandó kérdésként foglalkozott a sajtó a szászok és románok viszonyulásával az unióhoz. Híre kelt annak, hogy a szászoknak, ha netán az unió ellen nyilatkoznak, a tömeg kiszámíthatatlan fellépésétől kell tartaniuk. Ez esetleg azt vonhatta maga után, hogy a szász követek el se jöjjenek az országgyűlésre, ami annak sikerét megkérdőjelezte volna. Úgyhogy május 15-én „a kolozsvári nemzeti polgári őrség 13 századja” külön nyilatkozatban tiltakozott a híresztelés ellen, mely szerint „a szász nemzet követeinek személye a leendő országgyűlés alatt városunkban nem lenne közbiztonságban”.¹⁷

Az unió kimondása

A forradalmi idők legfontosabb kolozsvári s egyben országos jelentőségű eseménye az unió kimondása volt. A május 29-re meghirdetett országgyűlésre már 28-án, vasárnap sorra érkeztek a küldöttségek. Csendben érkezett Puchner Antal altábornagy, királyi biztos, s a főtéri Jósika-palotában szállt meg. Sokkal nagyobb lelkesedéssel fogadták már Gyulánál Pest város és Komárom megye 12 tagú küldöttségét. A fiatalokat Székely József és Lisznai Kálmán vezette. A Biasini-szállóban kaptak szobát. Gyulai Pál mondott fogadó beszédet, Székely József válaszáat e szavakkal végezte: „Unió minden áron!”¹⁸

A tulajdonképpeni országgyűlést hagyományosan a nemzeti gyűlések előzték meg. A három nemzet képviselői külön-külön vagy csoportokban megtárgyalták a napirendre kerülő törvényeket, s kialakították álláspontjukat. Az első ilyen nemzeti gyűlést már 28-án délelőtt fél tizenegytől megtartották a Redut nagytermében a magyarok és székelyek. Az utcákon zászlót lengető, uniót követelő ifjúság, az érkező követeket megtapsolják. A legmeghatóbb az őszülő, vak Wesselényi Miklós érkezése Teleki Domokos karján. Terembeleptekor pár pillanatig döbönt csend keletkezik, majd kitör az éljenzés. A gyűlés elnökéül id. Bethlen Jánost választják, s a napirenddel kapcsolatban Wesselényi mond beszédet. Kifejti, hogy az unió 3. napirendi pontra való helyezése csakis tollhiba lehetet, azt kell elsőként tárgyalni. Kemény Dénes ezután felolvassa az unióra vonatkozó törvényjavaslatot. Megtárgyalják. Délután a három főiskola diáksága tart ifjúsági gyűlést, támogatásukról biztosítják az unió-törvényt, majd Wesselényi lakásához vonulnak tisztelni.¹⁹

Május 29-e, hétfő az országgyűlés megnyitásának napja. Mindenki tudja a városban, hogy országos jelentőségű eseményre kerül sor. Tele a Főter és a Belső Monostor utca emberekkel. Mindenütt zászlók, kokárdák, a falakra mázolt feliratok, köztük itt-ott az „Unió vagy halál!” mondat. A rendre a díszruhás nemzetőrség és a katonaság vigyáz.

A karok és rendek hagyományosan reggel 9-től a főtéri templomban misén vesznek részt, majd átvonulnak a Redut karzatos nagytermébe. Meglehetően hiányoznak a máskor használatos díszruhák, mindenki magyarosan öltözködik. Mikor a szászok követei feltűnnek, külön megéljenzik őket, ugyanis bizonytalan volt érkezésük.

¹⁷ Okmánytár 10.

¹⁸ Erdélyi Híradó 1848. máj. 28.

¹⁹ A május 28–30-i eseményeket részletesen leírja az Erdélyi Híradó május 28-i és a módosított című Kolozsvári Híradó 1848. jún. 1-i száma, továbbá *Kövérny László* (Visszaemlékezések, Erdély története 1848–49-ben), valamint *Jakab Elek* (Szabadságharcunk történetéhez. Budapest 1880. 159–173. old.)

A Redut termét az eseményhez méltóan rendezték be. A keleti fal mellé díszes emelvényre helyezték a trónszékét állították a királyi biztos részére, ez még a kék-*veres-sárga* erdélyi színekben virított. A trónszék előtt hosszú zöld asztal húzódott a főkormányzók tisztségviselői részére. Külön asztalt kaptak a hírlapírók, tudósítók. Két oldalt helyezkedtek el a követek. A terem végében és a karzaton a főleg hölgyekből és fiatalokból álló hallgatóság tolongott. Sokan bementek volna, de a nemzetőrség lezárta az ajtókat. Az országgyűlésnek végül 288 tanácskozó tagja volt.

A követek 10 órára foglalták el helyüket, a jelesebb személyeket megtapsolták. A rendek elnöke, Kemény Ferenc báró mond megnyitó beszédet, majd bevonul gróf Teleki József gubernátor vezetésével a főkormányzók, rögtön a gubernátor után következik Erdély katolikus püspöke, Kovács Miklós. Helyet foglalnak a zöld asztal körül, s Teleki veszi át a vezetést. Javaslatára küldöttség hívja meg a királyt képviselő biztost. Puchner a trón előtt állva V. Ferdinánd nevében magyar nyelven mond üdvözlő beszédet. Ez olyan hatással van a megjelentekre, hogy csaknem negyedórás ováció követi. Puchner távozása után a szervezési kérdésekre kerül sor. Felolvassák a hivatalos királyi meghívottak névsorát, beveszik a követi megbízó leveleket, majd véglegesítik a tárgyalási rendet. Közkívántra az uniót helyezték első helyre. Végül a rendek elvonultak tisztelegni a királyi személynekhöz.

A ceremóniás megnyitót követően már délután fél kettőtől és öttől nemzeti gyűléseket tartottak. A fő tét a szászok és a románok meggyőzése volt az unió támogatására. A 260 magyar és székely szavazattal is el lehetett fogadni a törvényalkotást, de a politikai vezetők egyhangú jóváhagyást akartak kicsikarni. Így az uralkodói szentesítés biztosabbnak látszott. Wesselényi Miklós az érzelmekre próbált hatni, Szász Károly nagyenyedi jogtanár érvekkel győzködi őket. A románok nevében Alexandru Bohâtel hátszegi követ a románok jogegyenlőségének elismerését kéri. Mikor erről ígéretet kap, megadja a támogatást. A szászoktól nem sikerült egyértelmű nyilatkozatot kapni. Az utca már mindenütt az uniót élte, de a következő nap hozhat még meglepetést.

Május 30-án, kedden is Teleki József főkormányzó vezeti az ülést, s mondhatni mindenki a Redut nagytermében ül, aki Erdélyben közéleti férfiúnak számít. Mint Wesselényi a vezérszónok, megindokolja, hogy miért kell első pontként az uniót tárgyalni. Felszólítja a rendeket, nyilatkozzanak, akarják-e az uniót. Szász Károly rövid érvelése után Kemény Dénes megfordítja a kérdést: ellenzi-e valaki az uniót? A szemek a szászokra szegeződnek. A városban az a hír járta, hogy a szászok előző nap este Puchnerrel is tanácskoztak. Ennek szellemében kellett nyilatkozniuk. August Roth, Brassó város követe szólt meg elsőnek: pártolja az uniót. S ezután a többi szász is mellette nyilatkozott. Berzenczey László, Maros szék követe a Monostor utcára nyíló egyik ablakon kikiáltotta, hogy a szászok sem ellenzik az uniót, s ettől fogva tombolt az utca. Urházy György a pesti küldöttség piros-fehér-zöld lobogóját elkérte, s hirtelen a trónszékre erősítette. A teremben ott volt Perényi Zsigmond, a magyar kormány képviselője, Csengery Antal, a Pesti Hírlap szerkesztője is. A gyűlést nem lehetett folytatni, amíg a szász követek nem fogadták a nép hálás éljenzését. Végül az elnöklő Teleki kimondta: „az unió összes akarattal ezennel el van fogadva”. Létrehoztak egy 26 tagú unió-bizottságot, (19 magyar, 4 szász, 3 román) hogy a törvény szövegét délutánra véglegesítsék.

Az országgyűlés tagjai levonulnak az utcára. „A Monostor utca zászlóival egy vitorláshajókkal megrakott tengerszorozóhoz hasonlítá” – emlékezik vissza Kőváry László.²⁰ A követek a néptől kísérve Puchner királyi biztoshoz vonulnak, megélezzik, s ő a palota erkélyéről köszöni ezt meg. Utána hazakísérik s éltetik a főkormányzót, majd a közelben lakó Wesselényi szállásához mennek, ő beszédet mond a tisztelgők előtt.

A következő jelenet a városháza előtt játszódik le. Ennek erkélyén Székely József, a pesti fiatalok küldöttségének vezetője átadja zászlójukat Grois Gusztáv főbíróknak. Itt hangzik el a tömegből javaslat, hogy a Belső Monostor utcát hívják ezután Unió utcának, a Híd utcát pedig, ahol Wesselényi megszállt, Wesselényi utcának. Grois megígéri, s a polgárok már estére ki is rakják a névtáblákat. (Az elnevezéseket csak 1898-ban sikerül törvényesíteni.) Délután ötkor ismét összeül az országgyűlés, véglegesíti a „Magyarország és Erdély eggyéalakulásáról” szóló 1848/I. törvénycikk szövegét. Egy példányát szokásos módon a királyi biztos útján

²⁰ Kővári László: Erdély története 1848–49-ben. 48. old.

Bem tábornok (a Magyar Országos Levéltár gyűjteményéből)

küldik meg az uralkodónak. De Pálfi János és Weér Farkas követek egy másik példánnyal Pestre indulnak, hogy a magyar minisztérium támogatásával is felterjesszék. A történelmi nap estéjén a belvárosi ablakokat kivilágítják, a fiatalok fáklós menettel tisztelegnek a nap hősei előtt, itt is, ott is felhangzik a Rákóczi-induló. A nap utótörténetéhez tartozik, hogy a Főtéren álló katonai őrhely, a várdaház addig fekete-sárgára mázolt falát másnap reggelre – talán Puchner rendeletéből – átfestik piros-fehér-zöldre.

Miután Pálfi János és Weér Farkas Pesten bemutatja az unióról elfogadott törvénycikkelyt, a magyar minisztérium magát Batthyány Lajos miniszterelnököt küldi az uralkodóhoz, hogy megszerezze a szentesítést. V. Ferdinánd június 11-én Innsbruckban aláírja a törvényt, s Pálfiék június 17-re érkeznek vissza veje Kolozsvárra, s június 18-án Mikó Imre olvassa fel a törvény végleges szövegét s az azt megerősítő leiratot az országgyűlésben. E törvény az egyesülésen kívül kimondja minden lakos jogegyelőségét, s az erdélyi szavazatok számát a magyar országgyűlésen 73-ra emeli.²¹

Az utolsónak minősített erdélyi országgyűlés az unió elfogadásával lényegében megszüntette magát. Még egyetlen feladat lehetett: hogy a 73 követet miként válasszák meg a népképviselőt alapján (II. törvénycikk). A többi kérdésről már a magyarországi törvények kellett, hogy intézkedjenek. Ehelyett az országgyűlés tovább tárgyalta a törvényeket, s július 18-ig, berekesztéséig nem kevesebb mint tizenegy cikkelyt fogadott el. Ezekből az első ötöt az uralkodó is megerősítette.²²

Kolozsvár feladása és felszabadítása

Erdély 1848 júniusától a magyar minisztérium fennhatósága alá kerül. Ahogy a magyar kormánynak Bécshez fűződő kapcsolatai egyre feszültebbé válnak, Bécs a régi „oszd meg és uralkodj” eszközhöz folyamodik. A társadalmi és főleg nemzeti ellentétek szításához kezd. Szeptember folyamán a román határhozredek és a szászág megtagadja az engedelmességet a magyar kormánynak. Samikor ez október 7-én szembefordul az uralkodóval, elkerülhetlenné válik az ellenségeskedés.

Miután az október 16-án megnyílt agyagfalvi székely nemzeti gyűlés a szabadság védelmében hadba szólítja a székelységet, Puchner altábornagy október 18-án Erdélyt ostromállapot alá helyezi. Ezzel Erdélyben is nyíltá válik az ellentét a császári hadsereg és a székely-magyarország között. Az Erdély északkeleti részén, Naszód városában székeldő II. román határhozredek parancsnoka, Karl Urban alezredes csapatait október 25-én August Wardener báró galíciai tábornok hadteste is megerősíti, s novembertől ők veszélyeztetik Kolozsvár szabadságát. November 10-én harc nélkül elfoglalják Dést, majd Szamosújvárt. Ugyanakkor délről is közeledik egy Losenau alezredes vezette hadoszlop, mely Gyulafehérvárról kiindulva felégeti Felvincet, s november 14-én elfoglalja Tordát. Még egy harmadik erő is fenyegette a várost: nyugat felé a havasokon többé-kevésbé szervezett román csapatok várták az esetleges ostromot.

Kolozsvár már több mint egy hónapja készülődött a védelemre. November elején kapott egy háromfontos ágyúüteget, melyet nagy ünnepélyességgel fogadtak. A városban volt még a XI. zászlóalj, vagy két század huszár s körülbelül 2000 nemzetőr. A város parancsnoka október 9. óta báró Baldacci Manó ezredes volt, akit a magyar kormány október 27-én tábornoki ranggal Erdély főparancsnokává is kinevezett. November közepére már csak Kolozsvár volt a magyar seregek kezében egész Erdély területén. Közben a király visszaállította az unióval megszüntetett guberniumot, s ideiglenes elnökéül a Kolozsvárt tartózkodó gróf Mikó Imrét nevezte ki.

Baldacci főparancsnok reménytelen hadmozdulatokkal próbálta késleltetni az ostromot, illetve a város feladását. November 14-én Szamosújvár alá, Kérőig vonult a XI. zászlóalj, nemzetőrök és hat ágyú kíséretében. Itt olyan ágyútűzet zúdítottak rájuk, hogy kénytelenek voltak visszavonulni. November 16-án a véderő felsorakozott Kolozsvár és Szamosfalva közé. Egy bukovinai csapatot sikerült is megfutamítani, de a nagyobb egységekkel nem tudták felvenni a küzdelmet. Összeült a városi tanács, hogy döntsön: megvédik-e vagy feladják a várost. Az utca, a polgárság a védelmet követelte, a tanács azonban Grois főbíró javaslatára a feladás mellett volt. A város ekkor már nincs védhető állapotban, falai jó része megbontva, beépítve. Úgyhogy az ostrom a lakóházak összelövetésével, majd szabad rablással járt volna. Mikor Grois a városháza erkélyéről beszédben akarta megmagyarázni a feladás szükségességét, rálöttek. Mégis a józanabb feladás mellett döntöttek. Groisot és Mikó Imrét küldték el Válaszútra, hogy a császári parancsnokokkal megkössék a feladási szerződést. November 17-én hajnali 4 órára írják alá a város sorsát megpecsételő iratot. Hét pontja előírja a nemzetőrség lefegyverzését, a császári hadifoglyok kiadását. Ugyanakkor a győztesek nem elegendnek bele a polgári közigazgatásba és megakadályozzák a rablást.²³

A város katonai kiürítése már 16-án este elkezdődik, s 17-én is folytatódik, a seregek nyugat felé vonulnak. A polgárság, értelmiség egy rész is – félve az esetleges felelősségre vonástól –

²¹ *Kövári László*: Erdély története 1848–49-ben. 57–60. old.; Okmánytár 27–29. old.

²² Valamennyi törvény szövege közölve az Okmánytár 25–29.; 32–40., 44–46. lapjain

²³ *Kövári László*: Erdély története 1848–49-ben. 118–119. old.; a kapituláló egyezmény szövege: Okmánytár 128–129. old.

²⁴ *Gracza György* szerint (Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története. V. köt. 938.) a magyarok itt győznek.

velük tart. A császári csapatok 18-án bevonulnak a városba, sőt Urban igyekszik hátba támadni a magyar sereget. 23-án Gyalunál kisebb csatát is vívnak.²⁴ A magyar haderő Csúcsáig vonul vissza. Kolozsvár feladása miatt Baldaccit vádolják, leváltják a főparancsnokságról, haditörvényszék elé idézik.

Urban még november 18-án ostromállapotot hirdet Kolozsvárt, bűnösök után kutatnak. Minthogy ilyenre nem találnak, néhány közismert személyt – köztük gróf Kemény Sámuel, Tilts János könyvvárust, Nagy Péter református papot – kezesül fogságba vetnek. Urban maga elé rendeli a gubernium tagjait, s fenyegetésekkel ráveszi őket, hogy vessék alá magukat a katonai kormányzatnak, majd november 25-ről keltezte velük egy fegyverletételt elrendelő parancsot.²⁵

Kolozsvár megaláztatása alig tartott tovább egy hónapnál. December elején a szabadságharc további menetét befolyásoló események történtek. Ferdinánd király lemondása és unokaöccsének, Ferenc Józsefnek a trónra lépése közel sem keltett akkora visszhangot, mint Bem kinevezése a „felső erdélyi hadsereg” fővezéréül. A honvédelmi bizottmány döntése minden szempontból szerencsés volt. Bem tábornok pár hónap alatt felszabadította egész Erdélyt. December 6-án érkezett Nagyváradra, innen szótartott intézett Erdély lakóihoz. December 18-án Csúcsa és Kissebes közt vívja első csatáját a császáriakkal, s megfutamtítja őket. A Szilágyságon át Désig hajtja seregüket. 23-án Dést, 24-én Szamosújvárt szabadítja fel, s Apahida felől közeledik Kolozsvárhoz. Wardener tábornok 25-én reggel felsorakoztatja seregeit a város főterén, s poggyászát hátrahagyva elvonul Torda felé. Nagyenyedig menekül, ott gutaütést kap, s rövidesen meghal. Urban alezredes csapataival a várost félkörben megkerülve Apahidánál átkel a Szamoson, a Mezőség fele menekül egészet Bethlemig.

A városba előbb Makray László vonul be egy huszár század élén, majd pont a karácsony déli harangzásakor maga Bem tábornok is megérkezik.²⁶ Bemet kendő- és zászlólobogtatással fogadják, a honvédek – a hagyomány szerint – töltött káposztával. Bemet Teleki Domokos gróf a Főtér sarkán lévő emeletes házában látja vendégül. Tömegesen jönnek ide a város lakói megsodálni a máris legendás parancsnokot. „Soha Kolozsvárnak vidámabb karácsonya nem volt” – írja Kőváry László.²⁷ (De szomorúbb annál inkább – tehetjük hozzá: 1918. december 24-e délutánján vonultak be a román királyi csapatok Kolozsvárra.)

December 26-ára megérkezett Bem seregeinek hátramaradt része, Hunyad felől ide ért Riczko Ignác ezredes győztes csapata is. Úgyhogy a főparancsnok hadiszemlétt tartott a Főtéren, előléptetett, kiüntetésekét osztott. Tóth Agostont alezredessé nevezte ki, s rábízta Kolozsvár és környéke katonai parancsnokságát. Czetz János alezredest egy csapat élén Torda felszabadítására küldte. 27-én reggel Bem újabb felhívást intézett Erdély lakóihoz. „A magyar hadsereg jó, hogy kiszabadítson titeket a reakció rabigája és a katonai zsarnokság alól”²⁸ – kezdődik a sokszor emlegetett szöveg. Majd bűnbocsánatot ígér mindenféle eddigi politikai vételre, s haditörvényszékkel, halállal fenyegeti meg az ezután vétkezőket. Még aznap Bem jelentős számú helyőrséget és ágyúkat hátrahagyva kiindul Kolozsvárról. Désen át december 29-én Bethlenhez ér, itt legyőzi, megfutamtítja Urban seregét.

A végső napok

Kolozsvárt a továbbiakban elkerülik a nagyobb események. Rendszerint itt székel az Erdély polgári ügyeivel megbízott kormánybiztos: Beöthy Ödön, majd február 6-tól Csányi László. Mikor ő a debreceni minisztériumban a közlekedésügyi tárcát kapja, május 6-án Szentiváni Károlyt nevezik ki kormánybiztosnak. Július 9-én Boczkó Dánielre száll a tisztség. Különösen Csányi és a neki segédkező Asztalos Pál követ tesznek sokat Erdély polgári megszervezéséért, a hadműveletek anyagi támogatásért. Csányi tevékenységét egy, a szászok és románok elrettentésére szánt igen sajnálatos demonstratív kivégzéssel fejezte be. A szászág érdekében

²⁵ Kőváry László: Erdély története 1848–49-ben. 120–121. old.; a főkormányszéki rendelet közölve: Okmánytár 131–132. old.

²⁶ *Betegh Ferenc*: Emlékezzünk a régierekről. Bem tábornok Kolozsvárra való bevonulásának 50. évfordulója alkalmából. 1848–49. Történelmi lapok 1898. 136–138. old.

²⁷ Kőváry László: Erdély története 1848–49-ben. 141. old.

²⁸ Okmánytár 136. old.

politizáló Stephan Ludwig Roth evangélikus tanárt és lelkészt a gróf Karacsai Sándor elnökelete alatt álló rögtönítélő bíróság elé állította. Az ott hozott halálos ítéletet még május 11-én végrehajtotta a kolozsvári Fellegvároban.²⁹

1849 folyamán Bem tábornok többször is átutazott Kolozsvárt, Petőfi Sándor pedig vagy ötször volt a város vendége. Márciusban több mint egy hetet töltött itt.

Miután Bécs már április közepén felkéri a cárt, hogy küldjön csapatokat Erdélybe és Magyarországra, s májusban a két uralkodó Varsóban személyesen is tárgyal erről, június 4-én a cár kijelöli a résztvevő csapatokat és parancsnokaikat. Magyarországra június 18-án, Erdélybe 19-én törnek be. Ettől fogva csak idő kérdése volt a szabadságharc vérbefojtása. Erdélybe Brassónál Lüders tábornok, Besztercénél Grotenhjelmm tábornok csapatai érkeztek. Az utóbbiak Urban ezredes császári seregét támogatták. Augusztus közepére érnek Kolozsvár közelébe a Mezőség felől. Ekkor már Kolozsvár az utolsó szabad város Erdélyben. Kemény Farkas ezredes parancsnoksága alatt áll. Augusztus 7-én ide értek a Gál Sándor parancsnoksága alatt álló székely seregek is. Mikor Grotenhjelmm 13-án megkezdte a felvonulást a város ellen, Görgey épp leteszi a fegyvert Világosnál. De erről még Kolozsvárt nem tudnak.

Augusztus 14-én reggel Makray László huszár alezredes egy csapattal és két ágyúval kimegy Apahidán át a Mezőségre felderíteni az ellenség állását. A kályáni tónál bekeríti két orosz gyalogos zászlóalj, csak nehezen tudja kivágni magát. Az ágyúk is megszólalnak. Az ágyúzásra nagy riadalom támad a városban. A polgárság a védelemre készülődik. Azt hiszik, hogy a katonaság is ezt teszi, mikor nagy dobpergéssel felállítják a csapatokat a Főterre és a Belső Közép utcába. Hanem amikor besötétedik, Kemény Farkas lóra ül, s a Monostori úton kivonul nyugat fele a városból. Utána negyedóránként egy-egy zászlóalj hagyja el a várost. Mind a lakosság, mind pedig a tiszték többsége elégedetlen volt Kemény döntésével. Tény azonban, hogy így a város ismét megmenekült a pusztítástól. Augusztus 16-án reggel Grotenhjelmm tábornok és Urban ezredes kardcsapás nélkül vonulhatott be Erdély fővárosába.³⁰

A várost elhagyó magyar csapatokat még 15-én Szászfenesnél utolérték az oroszok, s kisebb ütközet után megfutamították. Bánffyhunyadiig vonultak vissza. Itt augusztus 17-én reggel haditanácsot tartottak, s Kemény Farkast leváltották a vezérségről, helyébe Gál Sándor ezredes választották. Grotenhjelmm tábornok orosz csapatai Kolozsvárról Dés fele távoztak. Urban ezredes meg akarta a menekülő magyarokat leckéztetni, úgyhogy egy császári csapat élén 17-én Bánffyhunyadiig utolérte őket, s itt kétnapos ütközetet vívtak. Gál serege Csúcsa–Zsibó felé húzódott. Zsibón bevárta Kazinczy tábornok csapatait, s augusztus 24-én letették a fegyvert.

Kolozsvárt tehát a szabadságharc másfél éve alatt egyszer állt az országos figyelem középpontjában: 1848. május 30-án, amikor az országgyűlés itt mondta ki Erdély unióját Magyarországgal. Kétszeri elfoglalása, egyszeri felszabadítása harc, hősi ellenállás nélkül történt, nem annyira a polgárok, mint a katonai vezetők akaratából. A város különben a két világháború idején is megúzta a hadszíntérré válást, az ostrom pusztításait.

A város 48-as emlékhelyei

Kolozsvárt először 1873-ban ünnepelték meg a szabadságharc és forradalom kezdetének évfordulóját. Az ötlet Hory Béla árvaszéki elnöktől származott,³¹ csatlakozott hozzá még kilenc polgár (szerkesztő, tanár, művész). 1873. március 13-án rendezőbizottságot hoztak létre, s az ünnepelni óhajtókat a Házsongárdi temetőbe, Bölöni Farkas Sándor (1795–1842) sírjához hívták.³² Az észak-amerikai utazó, a demokratikus eszmék kolozsvári hirdetője ugyan nem érte meg a forradalmat, de eszméi előfutáraként tisztelték. A temető magaslati pontján, akkor még szabad területen álló mellszobros neogótikus obeliszkjét mindenki ismerte. A felhívásra pár százan, esetleg ezren gyűltek össze. Salamon János, Bem egykori

²⁹ *Kövéri László*: Erdély története 1848–49-ben. 222–223. old.; Erdély rövid története. Bp. 1989. 454. old.

³⁰ *Gracza György*: I. m. V. köt. 759–760. old.

³¹ *Hory Béla*nak ekkor jelent meg az események kronológiáját bemutató kötete: A nagy napok 1848–49-ben. A magyar szabadságharc rövid naplója. Kolozsvárt, 1873.

³² A kolozsvári Március 15-iki Állandó Bizottság ünnepélyein tartott Emlékbeszédek 1873–1897-ig. (A bizottság 25 évi történetével.) Kolozsvár, 1898. 4–5. ltt öt-hatezer résztvevőről írnak, ami túlzás.

tábori primása és cigányzenekara szolgáltatta a zenét. A Rákóczi-induló és a Szózat után Hegedűs István, a Református Kollégium költői lelkű tanára mondott emlékbeszédet, majd a Hímnuszt követően levonultak a városba: táviratban üdvözölték Kossuth Lajost. Este díszlakomát szerveztek.

1874-ben már a Redut nagytermében tartották az emlékülést, s a beszédet a 48-as küzdelmek harcosa, a Református Kollégium történelemtanára, Sámi László mondta. 1875-ben kapott hivatalos jelleget a megemlékezés. Részt vett rajta a fő és alispán, a polgármester is, az esti díszlakomára pedig 157-en jelentkeztek. Az évi műsorok állandósultak: többnyire cigányzenekar hazafias számai után emlékbeszédre került sor, majd szavalat, énekszám következett, végül bankett. A színhely is az unió kimondásával megszentelt Redut-terem lett. Az 1876-os ünnepség után jutottak arra az ötletre a szervezők, hogy hozzanak létre egy Március 15. Állandó Bizottságot, mely évközben is gyűjtsön, s tervszerűen készítse elő a márciusi ünnepségeket. Ez a város tekintélyes férfiakból álló bizottsága 1891-ben Kuzskó István javaslatára elhatározta, hogy egy 1848–1849. Országos Történelmi és Ereklje-Múzeumot hoz létre, s ebben gyűjti össze a szabadságharc tárgyi emlékeit. A város Tornavívoda emeleti helységeiben Kossuth Lajos 90. születésnapján, 1892. szeptember 18-án meg is nyílt a múzeum. Igazgató őrre Kuzskó István lett. A gyűjtemény szépen gazdagodott az első világháborúig. A háborút követő hatalomváltás után maga a bizottság feloszlott, mert március 15-ét nem lehetett nyilvánosan ünnepelni. A múzeumot viszont a Mátyás király szülőházában 1925-ben újra megnyitották, s az 1930-as évekig működött. 1941-ben kísérlet történt a bizottság újraélesztésére, s a múzeum anyagából 1946 márciusában rendeztek utoljára kiállítást.³³ A múzeumba rengeteg dokumentum, emlékirat került. Ez adta az ötletet Kuzskónak, hogy a szabadságharcos emlékek ápolására 1892-ben megindítsa a havonta megjelenő 1848–1849. Történelmi Lapokat. Ennek hét évfolyama a forradalom és hősei kultuszának tárháza.

A múzeum élén Deáky Albert elnök és Hory Béla alelnök vezette bizottság állt. Feladatának tartott a begyűjthető emléktárgyak felkutatása, megőrzése mellett a kegyhelyek azonosítását és emléktáblával való megjelölését, a szabadságharcosok és sírjaik nyilvántartását. Ha nem is ők állítottak minden 1848-as emléktáblát, folyóiratukban hírt adtak felavatásukról, az évente lefolyt ünnepségekről.

Az Erdély-Múzeum legjelentősebb alkotása a Székely vértanúk emlékoszlopa Kolozsvár Szamosfalva felőli határában. Tamás András és Sándor László honvéd tiszteket Csíkbán tartóztatták le, s onnan küldték Karl Urban ezredes katonai törvényszéke elé. 1849. október 18-án mindkettőt kötél általi halálra ítélték, s ki is végezték. A kivégzés helyét nehéz volt azonosítani, annak közelében egy vasút melletti dombot választottak ki az emlékmű helyéül. A millennium alkalmából Schmiel (Sebestyén) Dávid kolozsvári építkezési cégtulajdonos vállalta, hogy az Ereklje-Múzeum tervei szerint ingyen emel emlékművet. Április 1-én tartották az ünnepélyes alapkövetését, a felavatásra a kivégzés évfordulóján, 1896. október 18-án került sor. A ráccsal övezett 16 m² felületű emlékmű egy 2 m magas kereszt alakú kőalapzatra helyezett 8 m magas terméskő obeliszkből állt.³⁴ Felirata így szólt:

+
HONVÉD
VÉRTANÚK
EMLÉKE
A hazáért
és a nemzet jogaiért
1849. október 18-án
a bitófán vértanúhalált
szenvedett
Tamás András alezredes,
sz. Csíkmádéfalván 1784. X/16.,
Sándor László őrnagy
az I. székely ezred 1-ső zászlóaljában
sz. Csík-Tapolczán 1796.

³³ A múzeumi anyag sorsáról lásd: *Gaal György: a 110 éves EMKE. Művelődés 1995. 8–9. sz.*

³⁴ *Gaal György: A millennium Kolozsvárt. Befejező rész. Helikon 1997. júl. 25.*

Az emlékoszlopot az I. világháború után megrongálták, 1941 nyarán állították helyre. Az 1970-es években a felső obeliszket megint ledöntötték, összetörték, darabjait máig is ott hevernek. A kolozsvári magyarság 1990 óta október 6-án szokta ezt a emlékmű-roncsot megkoszorúzni. Többször tervbe vették helyreállítását.

A Petőfi-emléktábla is millenniumi megajánlásból született. A De Gerando Antonina vezette Felsőbb Leányiskola lelkes magyartanára, Versényi György kezdeményezésére elhatározta, hogy emléktáblával jelölteti meg a Biasini- szálló falán azt a szobát, ahol Petőfi Sándor és felesége násztűzükön megszállt. A tábla csak 1897-re készült el, március 15-én avatták fel. Az iskola kórusa énekelt, Versényi mondott beszédet. Ebben rámutat, hogy Petőfi többször is járt Kolozsvárt, s egy alkalom kivételével mindig a Biasiniben szállt meg.³⁵ Egy újabb kimutatás szerint Petőfi 1849. január 17-én, február 25–27-én, március 10–18-án, 26–28-án és feleségével együtt július 19-én tartózkodott a városban. Februárban Burián Pál könyvkereskedő vendége volt. A szerény tábla felirata:

Itt volt szállva
PETŐFI SÁNDOR
és neje
1847. okt. 21-től 24-ig.
Megjelölte a helybeli áll.
felsőbb leányiskola kegyelete
1897. márc. 15.

A Biasini volt Kolozsvár első, a reformkorban megnyílt szállodája. Itt lakott 1846-ban Liszt Ferenc is. Egy másik pléhtábla arra emlékeztetett, hogy a forradalom napjaiban, 1849 júliusában itt szállt meg a román Nicolae Bălcescu és Cezar Bolliac. Ezt a táblát Kolozsvár polgármestere 1996-ban leszedette, s egy hatalmas román és angol nyelvű bronz táblát tétetett a kapu mellé a magyarokat gyalázó szöveggel. A Petőfi-emléktábla is hozzájárulhatott ahhoz, hogy 1898-ban az addigi Külső Torda utcát Petőfiről nevezték el. Most Avram Iancu nevét viseli. A Petőfi-táblát az 1920-as években eltávolították, 1939-ben – hosszas utánjárás nyomán – helyezték vissza. 1990 óta március 15-én e táblánál tart koszorúzást a magyarság.

Az unió-emléktábla a nagy esemény félszázados évfordulójára, 1898-ban készült a Ferenc József Tudományegyetem diákjainak költségén. Kolozsvár városa május 30-án rendezett emlékülést a Redut patinás nagyteremben. Az egykori események szemtanúja, Kőváry László történész mondott emlékbeszédet. Délben 12-kor került sor a bejárati kapu feletti ablakközbe helyezett, Fadrusz János tervezte címeres bronz emléktábla leleplezésére. Szövege így szólt:³⁶

AZ ERDÉLYI ORSZÁGGYŰLÉS
ITT HATÁROZTA EL AZ
UNIO
LÉTÉSÍTÉSÉT MAGYARORSZÁGGAL
1848. május 30.
A FÉLSZÁZADOS ÉVFORDULÓRA
EMELTETTE AZ EMLÉKTÁBLÁT
AZ EGYETEM IFJÚSÁGA
1898. május 30.

Az első világháború után eltávolították a táblát, majd 1941 nyarán visszahelyezték, az 1940-es évek közepén újra leszedték. A tábla leleplezésekor az előtte levő Belső Monostor utca hivatalosan is felvette az Unió nevet. A kolozsváriak máig így emlegetik (most Memorandumului utca).

A Bem-emléktáblát az Ereklje-Múzeum tétette Kolozsvár felszabadításának 50. évfordulóján arra a házra, melyben a jeles tábornok megszállt. Ez a ház a Fötér és a Belső Közép

³⁵ Petőfi-emléktábla leleplezése. Ellenzék 1897. márc. 16.; Petőfi kolozsvári tartózkodásait dátum szerint felsorolja *Dávid Gyula-Mikó Imre* Petőfi Erdélyben (Bukarest, 1972) c. kötete a 315. lapján.

³⁶ *Lőwy Dániel-Demeter V. János-Asztalos Lajos*: Kőbe írt Kolozsvár. Kolozsvár, 1996. 88–90. old.

(utóbb Deák Ferenc) utca sarkán állt. Dr. Pataki Sámuel református tanár és orvos építette, majd 1804-ben örökösei eladták a tudós és politikus Teleki Domokosnak. Ő látta itt vendégül Bemet, aki mindössze két éjszakát töltött e házban. Későbbi látogatásaikor nem tudjuk, hol szállt meg. Az Ereklje–Múzeum vezetősége december 4-én határozta el a ház megjelölését. Engedélyt kért rá a Teleki–örökösöktől. Reimann Károly sírkőfaragó ingyen vállalta a svéd gránit tábla elkészítését, megtervezésében Pap Gábor festőművész segített. December 25-én délelőtt a főispán és polgármester, több 48-as honvéd jelenlétében került sor a leleplezésére. Szabó Sámuel honvédegyleti elnök mondott a ház erkélyéről emlékbeszédet, Deáky Albert múzeumi elnök leplezte le a táblát.³⁷

Felirata:

E HÁZBAN VOLT SZÁLLVA
BEM JÓZSEF
HONVÉD TÁBORNOK
1848. DECEMBER 25-IKI
GYŐZEDELMEK BEVONULÁSAKOR.

Az 1940-es években március 15-én e táblát is megkoszorúzták. 1994 júniusában a már háromemeletesre átépített ház lefestésekor Kolozsvár polgármestere levakoltatta a táblát. Csak hónapok múlva a város magyar tanácsosai tisztították meg.

Van Kolozsvárnak egy román nyelvű, a szabadságharchoz kapcsolódó emléktáblája is. Ezt az 1980-as években állították a város főle emelkedő Fellegvár és északi kaputornyának déli oldalára. Itt, a Fellegváron végezték ugyanis ki 1849. május 11-én a szász Stephan Ludwig Rothot. A tizenegy soros, ferdítésekkel teli román szöveg a magyarság megbélyegzésére készült, így az „ellenforradalmi magyar nemesség”-et hibáztatja a kivégzésekért.³⁸

A sírkövek tanúságtétele

A 48-as emlékek gazdag tárháza a Házsongárdi temető. Számos, egykor 48-as harcost takaró sírja, köve az utóbbi évtizedekben elpusztult. A ma is álló sírok közül csak néhányon szerepel utalás a halott honvédi rangjára, szerepére. Az 1848–1849. Történelmi Lapok 1894. november 1-i száma 39 halott nevét veszi nyilvántartásba. De azután még sokan kerültek ide. Jelenleg vagy 40, a forradalomban is résztvevő személy sírja kereshető fel, s pár elpusztítottnak is tudjuk a helyét azonosítani. Itt csak néhány sírra térhetünk ki.³⁹

Még áll az a megkopott, urnával záruló terméskő oszlop, amelyet a Csík széki Honvéd Egylet 1869-ben állított Tamás András vértanú emlékére. Akkor nem tudták, hova is temették. Szép márvány-domborműves emlékoszlopa van gróf Bethlen Gergely (1810–1867) honvédezredesnek, a vízaknai és piski csaták hősenek. Asztalos Pál (1816–1849) 1848/49-es képviselő, kormánybiztos korhű emlékkő alatt pihen. Közelen látható Berde Mózsza (1815–1893) háromszéki kormánybiztos kőszarkofágja. Itt nyugszik a nemzetőr hadnagy, polihisztor professzor, Brassai Sámuel (1800–1897). Szomszédos vele Debreczeny Mártonnak (1802–1851), az 1848-as unió-bizottság tagjának a nyughelye. E részen áll Méhes Sámuel (1785–1852) 1848-as erdélyi követ, tanár és szerkesztő erősen megdült köve. Csiszár József (1833–1893) honvéd alvadász bal karját veszítette a csatában. Akárcsak Esterházy Kálmán gróf (1830–1916), 1848-as honvéd huszár hadnagy, akinek a szebeni csatában jobb karját roncsolták szét. Utóbb Kolozsvár főispánja lett. Esterházy Miguel gróf (1825–1923) sírjára rá is vették: „a Sándor-huszárok kapitánya, 48-as honvédtiszt, szabadsághős, aradi fogoly” [sic!]

Vidékünkön őt tartották az utolsó 48-as honvédtisztnak. Erdély Széchenyije, gróf Mikó Imre (1805–1878), az agyagfalvi székely nemzeti gyűlés elnöke a temető legmagasabb emlékoszlopa alatt fekszik. A bejárat közelében díszhelyet kaptak Nagy Péter (1819–1884) református pap, utóbb püspök, a forradalom alatt gyutacsgyár alapítója, Sámi László (1817–1881) és Szabó Sámuel (1829–1905) református tanárok. Sámi feleségének, Király

³⁷ *Gaal György*: A Bem-emléktábla története. Erdélyi Híradó (A Szabadság melléklete) 1994. jún. 29.

³⁸ A felirat szövege megtalálható *Lőty Dániel–Demeter V. János–Asztalos Lajos* idézett műve 98. lapján.

³⁹ A temető részletes leírása: *Gaal György*: Tört. kövön és porladó kereszten. Kolozsvár, 1997.

Jankának (1830–1914) az emlékkönyvébe Petőfi is írt verset. Távolabb a református igazgató tanárnak, Sárkány Ferenc (1822–1896) honvéd hadnagynak is szép oszlopa van. Bem primását, Salamon Jánost (1825–1899) portrés emlékkövel tisztelték meg. Grois Gusztáv (1811–1874) főbíró oszlopa – ha nem is eredeti helyén – még áll. Mellette Gyergyai Ferenc (1799–1874) 1848-as követ, későbbi királybíró szerényebb, ide áthelyezett köve látható. Kriptában nyugszik az angol származású Paget János (1808–1892), Bem egykori szárnysegédje. És sorolhatnók az ismert neveket: Jósika Miklós (1794–1865) regényíró, Jakab Elek (1820–1897) és Kőváry László (1819–1907) történészek, Martin Lajos (1827–1897) matematikus, Haray Viktor (1818–1882) színművész. Életrajzaikból kitűnik 1848-as szerepük.

Már idegen felirattal megjelölt tassi Végh Bertalan (1813–1902) huszár ezredesnek az egykori díszes kriptája. Aradon golyó általi halálra ítélték, majd ezt várfogságra változtatták. Inczedy Sámuel (1811–1893) ezredesnek, Bem legkedvesebb alvezérének csak INZÉDY feliratú márványkövét egy jó évtizeddel ezelőtt pusztították el. Zsákodi Horváth Ignác huszár alezredes, emlékiró sírjának a helyét sem tudjuk azonosítani.

A minoriták sírkertjében latin feliratos oszlopon „Alexander Bardócz” (1817–1892) lelkes neve olvasható. Mint az aradi rendház tagja, 1849. október 6-án ő kísérte a vesztőhelyre Schweidel József és Török Ignác tábornokokat. S itt nyugszik az egyik aradi vértanú, Leiningen-Westerburg Károly felesége, törökbecsei Sissányi Erzsébet (1826–1898). Megözvegyülve gróf Bethlen József 1848-as huszárszázadoshoz ment feleségül, s az ő révén került a házsongárdi Jósika–kriptába, férje mellé.⁴⁰

A mai kolozsvári fiatalok alig-alig tudnak 1848 magyar, s főleg helyi hagyományairól. Számukra inkább március 15, mint nemzeti ünnep megy fogalomszámba. Ez az a nap, amikor, ha a magyar ünnepe, a polgármester tiltakozik, s mindent elkövet, hogy megakadályozza a ünneplést. A még meglévő emléktáblák, a dűledező sírkövek azonban őrzik annak emlékét, hogy Kolozsvár is kivette részét a szabadságharcból.

Gaal György

Szemelvények az 1848/49-es emlékirat-irodalomból

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc gazdag emlékirat-irodalommal rendelkezik. Nemcsak a forradalom vezető személyiségeinek visszatekintéseire gondolunk itt, mint például Kossuth Lajos: Irataim az emigrációból, Görgey Artúr: Életem és működésem Magyarországon 1848. és 1849. években, Klapka György: Emlékeimből című művekre, hanem az események legkülönbözőbb rendű és rangú résztvevőinek, szemlélőinek, vagy akár ellenfeleinek memoárjaira is. A kétfajta megközelítés között lényeges különbségek vannak, melyek közül a legfontosabb az, hogy a meghatározó személyiségek visszatekintése *politikai szempontú*, azaz az eseményeket, történéseket értékeli, önmaguk tetteit magyarázzák, okokat és okozatokat keresnek, összefüggéseket igyekeznek felismertetni. A másik megközelítés legtöbbször *alulnézeti*: az események résztvevői, a csaták közvitézzei, a győzelmes hadjáratok hősei, a vereségek következményeinek elszenvedői, a bukás után büntetésből besorozottak emlékiratai általában izgalmasabbak, érdekesebbek, mert emberközelibbek, mint a nagyobb összefoglaló művek.

Az emlékirat-irodalomból a legkevésbé ismertek az orosz cári hadsereg tisztjeinek emlékiratai a magyarországi hadjáratról. Ezek többnyire orosz folyóiratokban jelentek meg a XIX. század ötvenes éveitől kezdődően, számuk felszaporodott a század második felében, a krími háború után (az orosz–osztrák érdekközösség megbomlásával), majd a XX. század első évtizedében. Magyar fordításuk nem, vagy hiányosan készült, töredékesen láttak napvilágot

⁴⁰ Gr. Leiningen-Westerburg Károlyné. 1848–49. Történelmi Lapok. 1898. 135–136. old. NB. Kővári L. a század végén Kővárynak írta a nevét!